

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA ANTROPONIM HAMDA PAREMALARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

O'rinboyeva Ma'mura

*Farg'ona shahar 13- o'rta ta'lim maktabi
o'zbek tili fani o'qituvchisi O'zbekiston, Farg'ona*

ANNOTATSIIYA; *Antroponimlar haqida qisqacha ma'lumot, o'zbek antroponimlari, Abdulla Qahhor ijodida qo'llangan antroponimlar badiiy asarlaridan olingan parchalar bilan ilmiy dalillangan. Paremlar haqida ma'lumot berilib, ular ham yozuvchi ijodidan olingan adabiy parchalar bilan yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *antroponim, parema, lingvokulturologiya, paremiologiya, parema, onomastika.*

Tilshunoslikda ismlarni o'rganuvchi bo'lim onomastika, ya'ni nomshunoslik, kishi ismlari esa antroponimlar deya yuritiladi. Antroponimlar (ism, ota ism, familiya yoki laqab va taxallus) ning yaratilishi muayyan ehtiyoj va qonuniyatlar asosida yuz beradi. Ma'lumki, antroponim (yunoncha: antopos- antopos+onoma- atoqli ot) - kishi atoqli oti kabi ma'nolarni anglatadi. Ma'lum bir turda mavjud bo'lgan barcha kishi atoqli otlari mavjud.

O'zbek antroponomikasining asoschisi E.A.Begmatov hisoblanadi. U 1965- yilda "O'zbek tili antroponomikasi" degan mavzuda nomzodlik ishini himoya qilgan. Olim o'zbek antroponomiyasining fondini tashkil qiladigan antroponomik birliklarga quyidagilarni kiritadi:

1. Ismlar- konkret shaxsga berilgan ismlar.
2. Laqablar.
3. Tahalluslar.
4. O'zbeklarda shaxsni nomlashning o'tmishda mavjud bo'lgan ba'zi shakllari ("qizi", "o'g'li") yordamida nomlash.
5. Sahxsni uning ismiga o'tmish ajdodlarini nomini tiklash orqali atashning arabcha shakllari ("ibn", "binni") yordamida.
6. O'tgan asrning 20-30- yillarida rasmiy ravishda majburan qabul qildirilgan ruscha familiya va ota ismlari [2, 11].

O'zbek antroponomikasining yana bir muhim muammolaridan biri poetik yoki badiiy

antroponomika masalalari bilan bog'liq. Ya'ni badiiy asarda qo'llangan kishi ismlari, umuman, atoqli otlar faqatgina atash vazifasini emas, balki bir nechta vazifaviy- uslubiy xususiyatlarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Abdulla Qahhor

asarlaridagi antroponimlarni lingvokulturologik jihatdan tahlilga tortadigan bo'lsak yozuvchi asarlarida uchrovchi antroponimlar ham xalqning hayotini, madaniyati, mentolitetini ham to'la yoritib began desak xato bo'lmaydi. Abdulla Qahhor qahramonlariga ham shu qadar topqirlik, mahorat bilan ism tanlaganki, uning o'zidanoq kitobxon dastlabki tasavvurni hosil qilishi mumkin.

S.E.Kenjayeveva o'zining nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek ismlarini bag'ishlov ismlar, tasviriy ismlar va ism-istaklarga ajratib tasniflaydi [3].

Bag'ishlov ismlarini qo'yishda sabab chaqaloqning tug'ilishi, farzandli bo'lish biror ilohiy, muqaddas kuchning irodasi, ko'magi, ehsoni deb hisoblanadi va chaqaloqqa o'sha taxmin qilingan, e'tigod qilinayotgan narsa, shaxs, tasavvurning nomi ism sifatida beriladi. Bag'ishlov ismlarining o'zi bolaning tug'ilishi va etnologik tushunchalarga nisbat berish orgali namoyon bo'ladi. Bu kabi ismlarning turlicha ma'nolarni ifodalashini tasniflash mumkin:

1. Farzandli bo'lish orzu qilib kutilgan va bolaning tug'ilishi ana shu tilaklarning amalga

oshishiga ishora qilinadi.

Umida. Xayrixoningiz bilan qo'sha qaring! (Qo'lidan chiqib qochadi.)

Karimjon (ketidan chopadi. **Umidaxon! Umidaxon!** ("Ayajonlarim"))

2. Chaqaloqning dunyoga kelishi oilaning taskin topishi, tinch va osoyishta, nasibali, rizqli bo'lishi uchun sabab deb hisoblanadi.

Nasiba. Yasliga nima qipti? Mening o'zim ham yaslida, bog'chada o'sganman. ("Og'riq tishlar")

3. Oilaga kelgan omad va muvafaqqiyatlar bolaning tug'ilishi bilan bog'lanadi va shunga ishora qilinadi.

Muborakxonim ko'ziga yosh oldi. Hakimjon "Yaxshi javob!" dedi. ("Muhabbat" qissasi)

Shuningdek, o'zbek ismlari tizimining katta qismini diniy tushuncha, tasavvur va aqidalar bilan bog'liq bo'lgan ismlar tashkil qiladi. Bu jihatdan ham ismlarni bir nechta guruhga ajratishimiz mumkin:

1. Bolaning tug'ilishi, farzandli bo'lish Ollohning xohish-irodasiga bog'lanadi: Tangriberdi, Tangribergan, Olloberdi, Hagberdi, Xudoybergan, O'g'onberdi, Egamberdi, Berdirahmat. Bunday ma'noli ismlar oxiri -ulla (Alloh) komponenti bilan tugagan ismlarga tegishli:

Olloberganov, qovog'ini solganicha, indamay oqgasiga qaytadi, omborni ochadi, xotinning

qo'lidan bankani jerkib oladi va yog' tortib beradi. ("Kimyogar" feleytonidan)

2. Ism Allohning turli atributlarini anglatuvchi nomlarga —ulla, -bergan, -berdi, -ato kabi komponentli qo'shma va so'z ism sifatida tanlanadi: Azizulla, Ahadulla, Samadulla, Fathulla, Xayrulla, Karimberdi, Xudoybergan;

Rahmatilla garang bo'lib qoldi: bu odam kim va nima maqsadda keldi? Bu gaplarni aytishdan

murodi nima? ("Oo'shchinor chiroqlari 183- bet)

3. Bolaga Allohning bandasi, quli, xizmatkori degan ma'noni anglatuvchi ismlar qo'yiladi.

Bunday ismlarni alohida so'zlardan yoki komponentlaridan birida abdu-, -qul, -g'ulom ishtirok etgan nomlar tashkil qiladi: Masalan, Obidjon huddi birov qitiqlayotganday, qiqrilab:

- **Sattorqul** akamni bopladilar,- dedi.
- Ha, rais bopladilar.... ("Qo'shchinor chiroqlari" 17-bet)

O'zlariga kelib ko'zlarini ochganlaridan keyin Farmonqul ona- bolani holi qo'yib chiqib ketdi.

("Qo'shchinor chiroqlari" 28-bet)

Tasviriy ismlar ham turlicha tasnif qilinadi.

1. Bolaning tug'ilgan vaqtini tasvirlovchi ismlar. Bolaning qaysi oyda, faslda tug'ilgani tasvirlanadi:

Yusuf. (**Navro'z**ovga ko'z qirini tashlab, botinolmay). Yangi qonun chiqmasdan oldin berganman. ("Tobutdan tovush").

2. Bola tug'ilgan joyni tasvirlovchi ismlar.

To'tiniso. Voy, **Bo'stonbuvi**, sizning farishtangiz ulug' emasmi? Mening farishtamga nima

qipti? Nega xotinlarni yerga urasiz! ("Ayajonlarim")

O'rmonjon hayron bo'ldi: bu haqda bir marta gap bo'lgan, tekshirilgan, bu da'vo puch chiqqan ediku, nega bu haqda yana gap qo'zg'oliptiyu bir emas, birdaniga uch kishi da'vogar bo'lib ketipti. ("Qo'shchinor chiroqlari" 147- bet).

O'zbek ismlarini tadqiq qilish shuni ko'rsatadiki, antroponimlar millatning, xalqning milliy urf-odat va an'analari, dunyoqarashi, madaniyatini o'zida aks ettira oladi. Ismlar shaxslarni o'zaro farqlash ehtiyojidan tashqari ijtimoiy-lisoniy vazifasiga ko'ra ism beruvchilar (nominatorlar)ning muayyan maqsadini ham ifodalaydi. Mana shu maqsad bolaga ism tanlash va yasash uchun asosiy, yetakchi motiv hisoblanadi. Mana shu maqsadda nominatorning, bevosita u mansub bo'lgan xalqning milliy-madaniy xususiyatlari o'z ifodasini topadi. Shu jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, o'zbek antroponimlari ham lingvokulturologiyaning obyekti bo'la oladi.

Millatni o'zligini ko'rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq

og'zaki ijodidir. Xalq o'g' zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri bo'lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o'rganilayotgan eng muhim mavzulardan biridir.

Maqollarda ma'lum ma'noda millatning madaniyati aks etadi. Abdulla Qahhor o'zbek xalqining ana shunday maqollarini o'z asarlarida mahorat bilan qo'llab,

xalqning hayotini, turmush tarzini, etnologiyasini yoritib bergan. Shu sababli yozuvchi asarlarida uchrovchi o'zbek xalq maqollarini lingvokulturologiyaning obyekti sifatida tahlilga tortishga harakat qilamiz.

Bu borada lingvokulturologik obyekt bo'la oladigan maqollarni quyidagicha tahlil qilamiz

-Mavlon. ...Yo'l bo'yidagi teraklarni ko'rdingmi?

-Dehqonboy. Ko'rdim...

-Mavlon (kerilib). Men ekkanman!.. Tutni ko'rdingmi?

-Dehqonboy. Yaxshi o'sibdi.

-Mavlon. Men ekkanman!.. Uyni ko'rdingmi? Yomonmi? To'g'ri, yaxshi ham emas. Lekin non ham non, non ushog ham non. Kapalarda, yerto 'lalarda turganmiz.... 1,26]

non ham non, non ushog ham non. Dunyoda o'zbekchalik nonga yuksak hurmatda bo'lgan xalq bo'lmasa kerak. Ulug'larimiz ham "Nonday aziz bo'lg'in" deb duo qilishadi. Farzandlarga yoshligidan "Nonni ushatmay ye", "Nonni bosma", "Nonni ko'zingga sur" deya tarbiya berishadi.

Bularning barchasi xalqimizda nonga bo'lgan e'tibor, o'zbekona qarashdan darak beradi. Nonni qadrlamaslik, unga nisbatan isrofgarchilik yo'qchilikka olib keladi, hatto bu gunoh ish sanaladi. Chunki, bu maqolda ana shu diniy qarash orqali xalqimizning milliy o'ziga xosligi ifodalangan. Yuqoridagi misol orqali esa yozuvchi ushbu maqoldan pragmatik maqsadda ham foydalangan. Ya'ni o'zbek xalqiga xos shukronalikni ifodalash, "uy yo'qdan ko'ra bor" degan ma'noni ochib berish uchun foydalangan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, antroponimlar ham, maqollar ham lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti hisoblanadi. Lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro tutashgan nuqtasini o'rganadi, buning markazida esa maqollar turadi. Maqollarda xalqning tarixiy tajribasi, o'tmishi aks etadi.

Antroponimlarda esa bevosita u mansub bo'lgan xalqning milliy-madaniy xususiyatlari o'z ifodasini topadi.

Adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor, Ayajonlarim, Toshkent, 1988, 26-bet.
2. Begmatov E. O'zbek tili antroponomikasi. Toshkent, Fan, 2013, B. 11.
3. Kenjayeva S.E. O'zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingivistik tadqiqi. nom...diss.avtoreferati. -Toshkent, 2011.